

Almási Tibor

ÍRÁSHAGYÓ KEZEK NYOMA

ARCHAIKUS ÍRÁSHORDOZÓK

**Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai Unió
megbízásából.**

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZEGED, 2020

ÍRÁSHAGYÓ KEZEK NYOMA

FEJEZETEK AZ ÍRÁSHORDOZÓK TÖRTÉNETÉBŐL

PAPIROLÓGIA – AZ ÍRÁSHORDOZÓK TÖRTÉNETE

Tartalomjegyzék

1. A papirológia fogalma
 - 1.1. A papirológia szűkített és kiterjesztett értelmezése
2. Az archaikus írások változatos íróanyagai és írástechnikái.
 - 2.1. A kő mint íráshordozó
 - 2.1.1. Hammurapi törvényoszlopa
 - 2.1.2. A Rosette-i kő
 - 2.1.3. Ahiram bübloszi király kőszarkofágja *(kiegészítő anyag)*
 - 2.1.4. Lapis Niger Romuli (Romulus fekete köve) *(kiegészítő anyag)*
 - 2.1.5. Monumentum Ancyranum (Ankarai felirat)
 - 2.1.6. Orkhoni feliratok *(kiegészítő anyag)*
 - 2.1.7. Madarai lovasfelirat *(kiegészítő anyag)*
 - 2.1.8. III. Béla király bulkeszi „téglaklevele”
 - 2.2. Az agyag mint íráshordozó
 - 2.2.1. Babiloni sumér, akkád, asszír agyagtáblák
 - 2.2.2. A korai görög írások agyagban megőrzött emlékei *(kiegészítő anyag)*
 - 2.2.3. A Dipylon-kancsó
 - 2.3. A fém mint íráshordozó
 - 2.3.1. A praenestei fibula *(kiegészítő anyag)*
 - 2.3.2. A nagyszentmiklósi kincs
 - 2.4. A csont mint íráshordozó
 - 2.4.1. Kínai jóscsontok *(kiegészítő anyag)*
 - 2.4.2. A szarvasi tűtartó
 - 2.5. A fa mint íráshordozó
 - 2.5.1. A bolognai rovás emlék
 - 2.6. A viasz mint íráshordozó
 - 2.6.1. Pompeii romvárosbeli viasztáblák *(kiegészítő anyag)*
 - 2.6.2. A verespataki viasztáblák
 - 2.7. További különleges íráshordozók
3. Általános elterjedésű klasszikus íráshordozók
 - 3.1. A papirusz
 - 3.2. A pergamen
 - 3.3. A papír
 - 3.3.1. A papír elterjedése
 - 3.3.2. A vízjel

Miről szól ez a lecke?

Ebből a leckéből megismerheti az archaikus íráshordozók sokszínű történetét. Az egyes íráshordozók általános sajátosságait konkrét példák is szemléltetik, amelyek közül több magyar vonatkozású.

Tanulási tipp

A lecke elsajátítása során törekedjen az általános és a konkrét ismeretek elkülönítésére! A kiegészítő anyagok segítségével az általános ismereteket további konkrét példákon keresztül jegyezheti meg.

Ismeretei ellenőrzéséhez oldja meg a Tudásmérők feladatait!

A lecke elolvasásához szükséges idő kb. 25 perc, a kiegészítő anyagrészekkel együtt 35 perc. A feldolgozáshoz szükséges idő kb. 60 perc.

1. A papirológia fogalma

1.1. A papirológia szűkített és kiterjesztett értelmezése

A papirológia fogalmának használata koránt sem egységes a segédtudományokkal foglalkozók körében. Létezik a szónak két egészen konkrét tartalmú vetülete, amelyek középpontjában egy-egy fontos íráshordozónak a vizsgálata, kutatása, ismeretköre áll. **1. Eredetileg a fogalom legszűkebb értelemben az antikvitás és a kora középkor világában elterjedt íróanyagra a papyrusra – vagy bevett helyesírási formában a papiruszra – vonatkozott.** Segédtudományként is találkozni lehet olyan tartalmú megjelöléssel, amely szerint a papirológia a papiruszok kutatásával, az ezen íróanyagon fennmaradt szövegek feltárásával, összegyűjtésével, feldolgozásával és kiadásával, általában pedig a papiruszhasználat kérdéseivel foglalkozik. **2. Egy másik megközelítés** hasonlóan leszűkítő értelemben beszél a papirológiáról, csak hogy a középpontba nem a papiruszt, hanem az európai történelem legutóbbi ezer évének legfontosabb íróanyagát, a papírt állítja. Ennek kutatási kérdéseibe a papír elterjedésének és használatának problematikája éppen úgy beletartozik, mint a különböző papírra lejegyzett források íróanyagának vizsgálata, eredetének, előállító műhelyének meghatározása, alapanyagának elemzése, a papír-előállító műhelyek azonosítása, történetük felderítése és a papírkereskedelem kutatása. Kiemelkedően hangsúlyos kérdése ennek a felfogásnak a papírgyártás történetének nyomon követése a középkortól az újkoron át egészen napjainkig. **3. A papirológia szó harmadik előfordulása** alapvetően címkeként használja e megjelölést, annak konkrét közvetlen összekapcsolódása nincsen sem a papirusszal, sem pedig a papírral. Ez esetben olyan kiterjesztő értelmű fogalomhasználatról van szó, amely vizsgálati tárgykörébe beleérti a történelemben előforduló összes jellemző íráshordozót, és ezeket kapcsolja egy vizsgálati területté össze. A papirológia tehát ebben a felfogásban olyan történeti segédtudomány, amely az íráshordozók és íróanyagok kérdéskörének kutatását tekinti feladatának.

? E harmadik, tág felfogású papirológia kapcsán joggal felvetődő kérdés, hogy tényleg van-e létjogosultsága elkülönült segédtudományként kezelni az íráshordozók összességével kapcsolatos tudástartalmakat, avagy mert valamennyinek az a lényege, hogy az írás eszközeként felhasznált különféle anyagokról van szó, azokat nem érdemes másként kezelni, csak mint a paleográfia részét, mint annak egy-egy speciális vetületét. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy voltaképpen némelyik anyag írást hordozó eszközként már önmagában is középpontjában áll egy-egy jól elkülönült történeti segédtudománynak. Gondoljunk itt például a kőbe és a fémbe véssett írások kapcsán az epigráfiára vagy éppen a numizmatikára! Belátható, hogy az íróanyagokra vonatkozó, paleográfiától függetlenített ismeretek meglehetősen kevés közös tanulságot tudnak csak kínálni a tudományos megismerés számára, így elsősorban nem is kutatási és praktikus ismeretszerzési célból, hanem legfeljebb didaktikai tekintetben érdemes áttekintő közelítéssel

tárgyalni egymás mellett a különféle íráshordozókat. A továbbiakban ennek szem előtt tartásával tekintjük át a történeti forrásként nagy jelentőségű írásemlékek néhány kitüntetett darabját, aszerint, hogy miféle anyagok felhasználásával nyertek megörökítést, és hagyományoztak korunkra nagy fontosságú történeti ismereteket. Azután összefoglaljuk a történetileg legfontosabb három íráshordozóra, a papiruszra, a pergamenre és a papírra vonatkozó legfontosabb alapismereteket.

Foglalja össze, hogy milyen értelmezési lehetőségei vannak a papirológia fogalmának! Milyen főbb elemekben térnek el ezek egymástól?

2. Az archaikus írások változatos íróanyagai és írástechnikái

2.1. A kő mint íráshordozó

Maradandósága okán **a legrégebbi korokig visszanyúlóan a kő a legfontosabb írást megörökítő anyag.** Elég, ha most e tekintetben barlangrajzokra, sziklafestményekre vagy épületeken, diadalíveken, emlékoszlopokon, sírköveken elhelyezett feliratokra utalunk. Ragadjunk ki ezek sorából néhány nagyfontosságú példát!

2.1.1. Hammurapi törvényoszlopa

Az ókori Kelet történetének és az egyetemes jogtörténetnek nagy fontosságú emléke, amely **a Kr. előtti XVIII. századból maradt fenn.** Az óbabiloni uralkodó, Hammurapi törvénygyűjteményének szövegét vésték fel a faragott emlékműre, anyagát tekintve diorit kőoszlopra (sztélére), amelynek magassága 2,25 m. **A szöveg akkád nyelvű ékírásos véset,** és az óbabiloni időszaknak a Gilgames eposz melletti legfontosabb írott forrásemléke. A sztélét valószínűleg hadizsákmányként ragadták el a Kr. előtti II. évezred végén Babilonból, és az Szúzába került (a mai Irán területére). Ott találta meg egy francia expedíció 1910-ben. Ma Párizsban, a Louvre-ban látható.

2.1.2. A Rosette-i kő

Feketét közelítő sötét gránit sztélé, amelyre V. Ptolemaiosz egyiptomi uralkodó Kr. e. 196-ban kelt rendeletének szövegét vésték fel három írással, illetve nyelven, nevezetesen az istenek nyelvén, azaz hieroglifákkal, a nép nyelvén, azaz egyiptomi démotikus írással, végül pedig a ionok nyelvén, görögül. **Elnevezésének alapja, megtalálási helye, az egyiptomi Rosette (ma: Rashid) kikötőváros, ahol Napóleon egyiptomi hadjárata idején 1799-ben a franciák megtalálták.** A kő Franciaországba vitelének igyekezetét azonban az angolok megghiúsították, és 1802-ben a kezükre került sztélét Londonba szállították. **Ma is ott található a British Museumban.** 1998-ban brit kutatók tisztító munkálatai révén felülete jól olvashatóvá vált. **E kőbe vésett szövegemlék adta meg a nyitját – elsősorban a rajta lévő görög fordításnak köszönhetően – az egyiptomi hieroglif-írás megfejtésének.** Ezt a feladatot Jean-François Champollion francia orientalista nyelvtudósnak sikerült 1822-ben megoldania.

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Rosette-i_kő

Ld. még a kő démotikus írású része:

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Rosette-i_kő#/media/Fájl:DemoticScriptsRosettaStoneReplica.jpg

2.1.3. Ahiram bübloszi király kőszarkofágja *(kiegészítő anyag)*

A betűírás elterjedésében kiemelkedő jelentőségű a föníciaiak írása. Ennek legrégibb szövegemléke **Ahram bübloszi király monumentális síremléke**. A felirat a szarkofág fedelének peremén fut. A síremlék datálása meglehetősen problematikus. Maga a kőszír valószínűleg még a Fönícia felvirágzását megelőző időkből származik, és akár a Kr. e. II. évezred első felében is készülhetett, tehát a szarkofág keletkezési ideje és a rajta látható felirat kora között jelentős eltérés valószínűsíthető. Nem könnyíti meg a helyzetet, hogy Ahiram királyról is alig maradt fenn ismeret, megbízható kronológiai adattal vele kapcsolatban pedig végképp nem rendelkezünk. A szarkofágot többnyire a Kr. e. XIII. századra, **Ahram életidejét pedig a Kr. előtti IX. század közepére teszi a mérvadó kutatás**. A szarkofág Bübloszból került elő Pierre Montet francia tudós 1921 és 1924 között folytatott ottani ásatásai eredményeként. A síremlék ma Bejrutban, a Libanoni Nemzeti Múzeumban található.

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Ahram_sarcophagus

2.1.4. Lapis niger Romuli (Romulus fekete köve) (kiegészítő anyag)

Korábban szó esett már a latin írás legrégebbi emlékei között a Forum Romanumon megtalált Vulcanus-szentély részét alkotó szabálytalan alakú fekete kőről, amelyre egy ideig sokan Romulus egykori síremlékeként tekintettek. A leletet Giacomo Bono olasz régész tárta fel 1899-ben. E nagyméretű feliratos fekete kővön (sztélén) olvasható erősen elhalványult és töredékesen fennmaradt írással a teljesen máig sem megfejtett latin szövegemlék. **A Lapis niger korát a kutatás a Kr. e. 570-550 körüli időre teszi. A töredékes felirat szövege bustrophedón ('ökörszántás') jellegű, azaz soronként irányt váltó írást követ.** A csorbulatlan eredeti szöveg tartalma feltételezések szerint valamilyen, a szentély védelmét biztosítani hivatott átokformula lehetett.

Forrás: [Lapis niger – Wikipédia](https://en.wikipedia.org/wiki/Lapis_niger); továbbá képek a rekonstruált szentélyről, valamint a szövegolvasatról: https://en.wikipedia.org/wiki/Lapis_Niger#/media/File:Lapis-niger.jpg és /vagy https://en.wikipedia.org/wiki/Lapis_Niger#/media/File:Textlapis.jpg

2.1.5. Monumentum Ancyranum (Ankarai felirat)

A római principátus időszakának kiemelkedő fontosságú forrásemléke az a szöveg, amelyet maga Augustus császár fogalmazott meg saját cselekedeteiről (*Res gestae divi Augusti*). A négy bronzláblán megjelenített fogalmazványt eredetileg Augustus római mauzóleumában helyezték el, ám az elveszett. Ugyanakkor a szöveget szétküldték a birodalom nagyobb városaiba is, így másolatok készültek róla. **A legteljesebb változatot Ankarában, a Szulejmán szultán udvarában 1553 és 1557 között követi szolgálatot teljesítő magyar humanista tudós, Verancsics Antal egri püspök találta meg 1555-ben.**

Innen származik a forrás fenti megjelölése. A felirat egy ókori templom előterének falába illesztett hatalmas kőtábla véseteként volt olvasható, amelyen a latin szöveget három oszlopban tagoltan helyezték el, míg annak görög fordítását a templom jobb oldalának külső részére vésték fel. Augustus nevezetes tetteinek ezen emlékét a princeps halálát követően állították fel. A megtalált szöveg vizsgálatában, azonosításában és ismertté tételében egy másik híres humanista tudós, diplomata és utazó, Ogier Ghiselin de Busbecq játszott fontos szerepet, aki ekkoriban szintén a szultán udvarában teljesített követi szolgálatot.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Res_Gestae_Divi_Augusti

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Monumentum_Ancyranum

2.1.6. Orkhoni feliratok *(kiegészítő anyag)*

A Mongóliában található Orkhon folyó völgye mind az egykori Ujgur, mind a Mongol Birodalomnak is központi

törzsterületéhez tartozott. A türk írásrendszer korai emlékeként itt kerültek elő egy 1889-es, orosz vezetéssel lebonyolított mongóliai expedíció során azok a sztélek, amelyeket a VIII. század elején emeltek. Az ekkoriban a Türk Birodalom élén álló testvérek, Kül Tegin és Bilge kagán tetteit dicsőítik az emlékoszlopok feliratai. A türk írásrendszer az iráni térségben élő szogdok közvetítésével az arameus, illetve azon keresztül a föníciai és az ókánaánita betűírás gyökereiig vezethető vissza. Kialakulása a VI. század időszakára feltételezhető. Az orkhoni feliratok megfejtése Vilhelm Thomsen dán filológus nevéhez fűződik 1893-ból.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Türk_rovásírás

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Old_Turkic_script

2.1.7. Madarai lovasfelirat (kiegészítő anyag)

Bulgária északkeleti részén Sumen várostól keletre található Madara falu, **nem túl nagy távolságra az óbolgár fővárosoktól, Pliszkától, illetve Preszlávtól.** A falu fennsíkján egy merőlegesen emelkedő sziklafalon nagy magasságban látható – még ha mára nagyon megkopottan is – **egy reliefszerűen kiemelkedő vágatott lovasnak as alakja.** Lába előtt egy megölt oroszlán hever, mellette egy kutya, felette pedig egy sas látható. **A dombormű körül néhány felirat is előfordul.** A XIX. század végének híres klasszika-filológusa, Theodor Mommsen távcsővel szemrevételezte a forrásemléket, és a feliratokat latin nyelvűeknek vélte, de rossz láthatóságuk miatt olvasatot nem tudott adni. A XX. század elején a bolgár cárral jó kapcsolatot ápoló magyar tudós, **Fehér Géza szintén foglalkozott e forrásemléssel, és 1924-től ásatásokat is végzett Madara környékén.** Számára felállványozták a sziklafalat, így ő közelről is megvizsgálhatta a feliratos domborművet. Megállapítása szerint az **Krum bolgár kánnak (803–814) állít emléket,** amelyet testvére és utódja, Kisin kán készíttetett. Későbbi értelmezés tovább pontosította e megállapításokat. E feltételezések szerint **a szöveg elkészítése a VIII. század elejére tehető,** a dombormű

pedig Tervel bolgár kánt ábrázolja, aki a VII. és a VIII. század fordulóján uralkodott. A feliratokkal kapcsolatban az az álláspont alakult ki, hogy azoknak két csoportjuk van a madarai sziklába vésve a lovas figurája körül. Egyik részüket 4 görög nyelvű – Kr. u. VIII–IX. századi keletkezésű – felirat alkotja, köztük Tervel kán győzelmi felirata. Ezekben bolgár személy-, illetve méltóságnevek (pl. kán, tárkán) szerepelnek. Későbbi vésetű másik részük ószláv nyelvű, és glagolita jeleket használ.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Madarai_lovas

2.1.8. III. Béla király bulkeszi „téглаoklevele”

Íráshordozói mivoltában a kőről szólva zárásképpen feltétlenül szót érdemel még egy szokatlan és különleges magyarországi lelet. **A Bács megyei Bulkeszen 1890-ben találtak egy viszonylag nagyméretű (45.5×29.5 cm) feliratos téglát kőből, amelynek tartalma a lényegét illetően egy okleveles közlés.** Az olaszos helyesírású latin szöveg magyarra fordított tartalma szerint *Béla király keresztvízre tartotta Adelehard fiát, akinek vendég apjával együtt földet is adott, és ebben poroszlóként Helia ispán közreműködött, a VII. évben.* Az eljárásrend és a terminológia alapján nem kétséges, hogy III. Béla király koráról van szó, akinek a 7. uralkodási éve 1178/1179-re teendő. A téгла tehát a királynak keresztfia javára tett adományának állít emléket. E különleges lelet a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került. (Fényképét lásd: *Magyar művelődéstörténet. I. Szerk. Domanovszky Sándor. Hely és év nélkül, 624. oldal.*)

Mutasson be egy tetszőlegesen választott történeti forrásemléket, amelynek hordozó anyaga a kő! Munkájában térjen ki a forrásemlék fizikai sajátosságainak a bemutatására is!

2.2. Az agyag mint íráshordozó

Az ókori Kelet kultúráinak idejében, illetve a korai görög történelem időszakában is **sokfelé feltűnt íráshordozóként az agyag** is. Mindenütt rendelkezésre álló olcsó és nyers állapotában könnyen formálható anyagként **a magas szervezetségű folyam menti kultúrák sokrétű és összetett adminisztrációs igényeit jól ki lehetett elégíteni felhasználásával.** Megszámlálhatatlan mennyiségű agyagtáblácskákra rótt feljegyzés készült ilyen célokból. Ezeket vagy a tűző nap szárította ki, vagy kiégették azokat, sokszor pedig

egyszerűen annak köszönhető fennmaradásuk, hogy pusztító tűzvész hője tartósította őket. **Az agyag íráshordozó anyagként nagy hatással volt az archaikus írásjelek jó részének megformálására is,** hiszen az ékírásos írásjegyek kialakítása nagyrészt az íróeszköznek a puha agyagba történő belenyomásával történt, s az agyag kezelésének efféle egyszerű mozdulata határozta meg a kialakuló jelkészlet karakterét.

2.2.1. Babiloni sumér, akkád, asszír agyagtáblák

A mintaadó babiloni sumér és akkád ékírás komoly befolyást gyakorolt a közel-keleti térség korai írásbeliségére, ezzel együtt pedig az agyagnak íráshordozó szerepben való felhasználására. **Az ókori Keletre vonatkozó ismereteinknek éppúgy szilárd részét képezi az agyagtáblákon fennmaradt Gilgames eposzra vonatkozó tudásunk, mint hallomásunk a káldeus babiloni uralkodó. Assurbanapli agyagtáblákat tízezres nagyságrendben felhalmozó ninivei könyvtáráról.** Becslések nagyjából 60 ezer agyagtáblára teszik utóbbi kollekciónak a nagyságát. A tenyérszerű táblák mérete 6–8 cm szélességgel és 10–14 cm hosszúsággal jellemezhető. E gyűjteményből napjainkra 1500 körüli darab maradt fenn, amelyek tekintélyes része Londonban, a British Museumban található.

A Gilgames-eposz özönvízre vonatkozó része agyagtáblán akkád ékírással

Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Gilgames-eposz>

2.2.2. A korai görög írások agyagban megőrzött emlékei *(kiegészítő anyag)*

A görög világ korai történetével megismerkedve akár a krétai civilizációt, akár a műkénit vagy éppen a püloszit hozzuk szóba, hamar szembesülünk a korai írásbeliség meglétével, illetve annak jelentékeny súlyával. **A krétai Minoszi-kultúra legkorábbi írása egy, a hieroglifákat idéző jeleket használó – máig megfejtetlen – képírás volt, amelynek egyetlen fennmaradt emléke a phaisztoszi agyagkorong.** [Képét lásd: <File:PhaistosDiskLarge.jpg> - [Wikimedia Commons](#)]. Később Krétán is megjelent a lineáris A írás, amely még nem görög nyelvű, és még képírás-szerű volt, majd a görög nyelvű, szótagírás jellegű lineáris B írás használata következett itt is. **A lineáris B írás legfontosabb hordozói és őrzői a műkénéi és püloszi agyagtáblák, amelyekből mintegy 1000 darab maradt korunkra.** Ezek készítői nedvesen rótták jeleiket az agyagba, majd megszáritották a napon azokat. Fennmaradásukat többnyire mégis az biztosította, hogy valamilyen tűzvész magas hőfoka kiégette őket. Így történt ez a legkorábbi ismert lineáris B

írásemléket őrző, töredékesen fennmaradt darabbal is, amely közel egy évtizeddel ezelőtt vált ismertté. A 2,5 centiméter magas és 4 centiméter széles táblatöredéken a lineáris B írás egyik korai példája olvasható, amely Görögországban egy iklainai olivaligetben került elő. Korát 3500 éves körülinek tartja a kutatás, és a legkorábbi európai fennmaradt írásemléket látja benne.

Forrás: https://mult-kor.hu/20110401_agyagtablan_europa_legkorabbi_olvashato_szovege

2.2.3. A Dipylon-kancsó

A görög betűírás legkorábbi emléke a Kr. e. 750 körüli időkből fennmaradt agyagvázán, az úgynevezett Dipylon-kancsón látható. Az írás a váza nyakrészén fut körbe; iránya a betűhasználat föníciai átvételéről árulkodva még fordított, azaz jobbról balra haladó. [Képét lásd ábrán: [statements 148253.jpg](https://www.statements148253.jpg) (JPEG kép, 1159 × 1500 képpont) - Átméretezett (42%)] Mai őrzőhelye az athéni Nemzeti Régészeti Múzeum.

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Dipylon_inscription

2.3. A fém mint íráshordozó

Tartósság tekintetében a kővel vetekszik íráshordozóként a különféle fémek használata. Ellenálló képességük és megmunkálási nehézségük miatt a fémekre felvitt, bevéselt írásjelek alakításának korlátai sem sokban különböznek attól, ami a köveken megjelenített írásra jellemzőek. A fémeken megjelenő írásjelek legtömegesebb előfordulásai kétségkívül a fémpénzek feliratai, amelyek információira régóta igen sokoldalúan támaszkodik a történettudomány, illetve nagymértékben a régészet is. Ismeretbázisuk kezelésével külön segédtudomány, a **numizmatika** foglalkozik. A pénzekhez némileg hasonló a fémek felhasználása a pecsétekkel kapcsolatban. Mind a fémből készült pecsétnyomók vésetei, mind pedig a fém pecsétlenyomatok egyformán kiterjedt előfordulását jelentik a különböző fémfajták íráshordozóként való felhasználásának. Ez esetben is külön segédtudomány, a pecséttan részét alkotja az ilyen típusú felirati szövegeknek a vizsgálata és rendszerező ismeretekhez vezető kutatása.

A fémek azonban ezenkívül is számtalan formában hordozhatnak megörökítő írott információkat. Gondolhatunk itt táblafeliratokra, tárgyakon, dísz tárgyakon, fegyvereken, ékszereken, koronázási jelvényeken, kitüntető ajándékokon elhelyezett megjelölésekre, amelyeket fontos közléseként jobbra az örökérvényűség igényével helyeztek el értékként kezelt vagy figyelemmel tartott tárgyakon. Illusztrációként írástörténeti jelentőséggel rendelkező két példára érdemes most elsősorban utalni.

2.3.1. A praenestei fibula (kiegészítő anyag)

Mai ismereteink szerint a latin írás legrégebbi emléke. Egy hozzávetőleg 11 cm hosszúságú aranyozott dísztűről van szó, amely a Rómához közeli Praeneste városában került elő egy etruszk sírból, az ún. Bernardini sírból. Ismeretét Wolfgang Helbig német régész tárta 1871-ben a nagynyilvánosság elé. **Datálása a Kr. e. VII. századra teszi a dísz tárgy keletkezését,** felirata ezáltal tekinthető a legrégebbi latin írásemléknek. Az ékszer oldalán található, jobbról balra olvasandó véset szövege: „*Manios med fhefhaked Numasioi*” azaz tartalmát aranykori latinsággal visszaadva: „*Manius me fecit Numerio*” (‘Manius készített engem Numeriusnak’). A praenestei fibula jelenleg a római Pigorini Múzeum gyűjteményét gazdagítja.

MANIOS MED FHEFHAKED NVMASIOI

MANIOS MED FHEFHAKED NVMASIOI

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Praenestei_fibula

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Praeneste_fibula

2.3.2. A nagyszentmiklósi kincs

A Temes megyei Nagyszentmiklós közelében 1799-ben egy szerb szőlősgazda árokásás során rendkívüli értékű kincsre bukkant, nevezetesen egy 23 aranyedényből álló, csaknem 10 kg súlyú **kincsleletre**. Az együttes hamarosan Bécsbe került I. Ferenc császár és király régiségtárába, és az ma is a császárvárosban található a Kunsthistorisches Museum őrizetében. A kincsek darabjait beható vizsgálatok alá vető tudós régész, **Bálint Csanád az előkerült tárgyak keletkezési idejét a Kr. u. 650 és 800 közötti periódusban határozta meg. A lelet különös értékét az adja, hogy darabjai sorában 14-en található valamiféle felirat, döntően rovásfeliratok. Ezek nyelvéről megoszlanak a vélemények.** Az idők során a kutatók körében a türk, az avar, a besenyő, a magyar – további lehetőségek mellett – egyaránt felvetődött. Egyöntetű álláspont a kérdésben a mai napig sem alakult ki, ezáltal pedig biztos és elfogadott olvasatuk sincsen a feliratoknak. Két edényen görög betűs vésetek láthatók. Bár nagy remények támadtak a közeli megoldás lehetőségét illetően 1983-ban, amikor a nagyrészt azonos jeleket tartalmazó szarvasi tütartó előkerült, ezeket azonban a kutatásnak mindeddig nem sikerült valóra váltania. Ígéretesnek látszó megoldási javaslatokkal elsősorban a nyelvtudós Róna-Tas András, valamint a régész Vékony Gábor jelentkeztek, álláspontjaikat azonban meglehetősen nagy távolság választja el egymástól. **A lelet-együttes mindazonáltal a nyitott kérdések ellenére is a kelet-európai térségben előforduló rovásírásnak az egyik legfontosabb emléke.** A kincsleletet a magyarországi közönség esetenként itthon is megtekinthette; legutóbb 2002-ben a Magyar Nemzeti Múzeum fennállásának 200. évfordulója alkalmából állították ki hazánkban. [Lásd a kincslelet összefoglaló értékelését és egyes darabjainak leírását több közzétett képpel együtt: https://hu.wikipedia.org/wiki/Nagyszentmiklósi_kincs]

2.4. A csont mint íráshordozó

Az archaikus kultúrák sorában számos helyen előfordult, hogy a maradandóság igényével **csontok vésetei formájában örökítették meg fontosnak tartott információkat.** Ismertek alkalmi példák, amikor a ritkább és értékesebb, nagy keménységű elefántcsontot használták fel ilyen célokra, de a tömeges felhasználás beérte olcsóbb és könnyebben elérhető állatcsontok igénybe vételével is. Az utóbbi felhasználás gyakorlata elsősorban az ókori Kínából ismert.

2.4.1. Kínai jóscsontok *(kiegészítő anyag)*

A Kr. e. XV. században vált Kínában jellemző gyakorlattá, hogy jóslási eljárások kapcsán csontokba véstek **írásjeleket**. A dolog lényege az volt, hogy amikor fontos ügyekben előre szeretnék volna látni a fejleményeket, csontokra vésett jelekbe öntötték a kérdés tartalmát, majd hevíteni kezdték a csontot, amelyen ezek után a hő hatására repedések keletkeztek. Ezek helyéből és vonalaiból igyekeztek kiolvasni a választ, amelynek az eredményét esetenként ugyancsak bevésték a csontba. **A kitudandó jövő elsősorban a várható időjárás, a természetjelenségek, a dinasztikus történések fejleményei, illetve a katonai szerencse alakulása kapcsán foglalkoztatta a válaszkeresőket.** A jósló eljárásokkal összefüggő **leletek a Kr. e. II. évezred középső harmadától válnak tömegessé, és ilyen formában őrződtek meg a legrégebbi kínai írásjelek.**

Elsősorban a szarvasmarhák széles felületű lapockacsontjait, majd pedig a teknőspáncélokat használták fel előszeretettel ilyen célokra. **Ma több mint 100 000 efféle csontlelet ismert, rajtuk sokmillió vésett, közel 5000 féle írásjeggyel.** A tudományos érdeklődés viszonylag későn, mindössze a XIX. század legvégén ébredt fel ezen írásemlékek iránt, s jelentős mennyiség a sokáig zavartalan szabadpiaci forgalmuknak köszönhetően nyugat-európai és észak-amerikai gyűjteményekbe került.

Forrás:

<https://librarius.hu/2014/10/19/errol-szolnak-tobb-ezer-eves-joscsonto>

2.4.2. A szarvasi tűtartó

A közép-európai térség rovásírásos emlékeinek egyik legfontosabb lelete egy 6,5 cm nagyságú csontból készített tűtartó, amely egy ásatás során 1983-ban került elő Szarvas város határából egy köznépi avar asszony sírjából. Megtalálása T. Juhász Irén régész nevéhez fűződik. **A lelet kora a VII. és VIII. század fordulója körüli időre tehető.** A hasáb alakú csont tűtartó négy oldalán összesen 59 rovásjel látható, amelyek döntő részben – jelesül 51 jelben – teljes egyezést mutatnak a nagyszentmiklósi arany kincsleleten található rovásjelekkel. Az írás nyelvét illetően mindeddig nem alakult ki egyetértés a tudósok között. Vékony Gábor régész ómagyar nyelvű olvasatot adott a szövegnek, a nyelvész Róna-Tas András viszont onogur török feliratot lát benne.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szarvasi_rovasfeliratt

2.5. A fa mint íráshordozó

A fa a legváltozatosabb formákban a legrégebbi időktől és a legkülönbözőbb kultúrákban előforduló íráshordozó, amely a történeti időben úgyszólván mindig és mindenütt jelen volt az ember környezetében. Fára az ősi pásztorbotoktól a ma is használt sírjelzésekig, sírkeresztekig folyamatosan róttá, karcolta, véste, rajzolta, festette írásjegyeit az emberiség. Kezdetől bőséggel rendelkezésre áll, megmunkálása könnyebb, mint a kőé vagy a fémé, a jelfelvétel változatos utakon történhet, anyaga alapvetően olcsó, a megörökítés ráadásul az írásjegyek kivitelezéskor jellemzően tartósnak tűnik. Több évtizedes vagy több évszázados távlatban viszont már nagyon is kétséges a maradandósága; szerencsés vagy speciális feltételek szükségesek ahhoz, hogy a fában vagy fán megörökített írások hosszabb történeti korszakokat is átvészéljenek. Tartósabb konzerválódást leginkább a vésett fa biztosíthatott, de az enyészet azért ezt is rendre képes kikezdeni. Az írás műveletén egyébként az emberiség hosszú időn át inkább karcolást értett, mintsem betűrajzolást. Az íróeszköz sokáig elsősorban íróvessző (*stilus*) volt, amely valamilyen keményebb anyagból, bronzból, csontból vagy fából készült.

2.5.1. A bolognai rovásemlék

A fának mint íráshordozónak fontos példáját kínálja az úgynevezett bolognai rovásemlék. Ez egy olyan, rovásjelekkel írt szövegnek a XVII. század végén készült másolata, amelynek forrása egy faléc 4 oldalára rögzített naptár rovásjelekkel bevéselt adattömege volt. Magával a rovásírásos kalendáriumnak az 1450 körül fába vésett szövegével az 1690-ben Erdélyben működő olasz polihisztor hadmérnök, Luigi Marsigli találkozott, ő készített másolatot róla, és kéziratának bolognai őrzőhelye nyomán kapta ma használatos elnevezését ez a forrásszöveg. Az úgynevezett székely írás legterjedelmesebb egybefüggő szövegemlékét a bolognai rovásemlék jelenti.

2.6. A viasz mint íráshordozó

Összefügg a fával íráshordozó anyagként a viasz is, hiszen azt fatáblák bevonataként használták írásra az ókorban és a középkorban egyaránt. Olcsó volt az előállítás, egyszerűen hozzá lehetett férni, karcolással könnyen kialakíthatók voltak írástükrén a betűvonalak, ráadásul ugyanaz a megújuló felület többször is felhasználhatónak bizonyult az írásra. Egyszerű kezelhetősége és olcsósága miatt a hétköznapi tömegesebb írásigényét sokáig nagyrészt a viaszbevonatú írótablák révén lehetett kiszolgálni. Az íróeszköz hegyének kevéssé ellenálló viasz használata formáló hatással volt az írástörténetben a betűrajzatok, a vonalirányok és a vonalvastagságok alakulására. A *stilus* – íróvessző – hegyes végével karcolták bele a viaszba a betűket, a lapos végével pedig elsimították a felületet. A viasztábláknak (*tabula cerata*) esetenként mindkét oldalát íróanyaggal fedték, de leginkább az volt

jellemző, hogy belül viaszolt egymásra hajtható táblákat alkalmaztak. Használtak ilyeneket a kereskedelmi és pénzügyi írásbeliségben, akárcsak a jogi és közigazgatási adminisztráció terén. A középkori írószervek, íróműhelyek gyakran erre írták először a szöveget, és innen másolták át pergamenre. Középkori szólás azt tartotta, hogy: *"Deák, úgy tartsd magad mellett a viasztábládat, mint a barátnődet!"* Bármilyen kiterjedt volt is azonban alkalmazása, a történeti, illetve forrástani megközelítés szemszögéből mégis kétségtelen tény – bármennyire sajnálatos is –, hogy írást konzerváló anyagként a viasz csak a legkivételesebb körülmények között kerülhet szóba.

2.6.1. Pompeii romvárosbeli viasztáblák *(kiegészítő anyag)*

A Vezúv Kr. u. 79-ben történt ismert kitörése is olyan körülményeket teremtett, amely a katasztrófa áldozatául esett ókori Pompeii városban nem csekély számú viasztábla fennmaradásának kedvezett. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ellentétben a pusztulás másik közeli helyszínével, Herculanéummal, **Pompeiit nem forró vulkáni láva öntötte el, hanem a kitörést kísérő rendkívüli tömegű hamu terült rá vastagon.** Ez olyan hatékony szigetelő anyagnak bizonyult, amely **megővta a viaszt a fatáblákról való leolvadástól.** Élt a városban egy tehetős bankár, Caecilius Iucundus, akinek a személyét a házában talált egyik dombormű alapján lehetett beazonosítani. Ebből a házból került elő 154 darab olyan viasztábla, amelyekre pénzügyi kimutatásokat vezettek fel. **A latin paleográfia vizsgálóinak példátlan szerencséjére e kivételes körülmények között fennmaradt írásemlék teszi tanulmányozhatóvá a korszak hétköznapi használati írását.**

2.6.2. Verespataki viasztáblák

Erdélyben az egykori Fehér vármegye területén fekvő Verespatak már a római korban élénk aranybányászat színtere volt. A település közelében a rómaiak labirintusszerű bányafolyosó rendszerének számos szakaszát megtalálták a XVIII. század vége óta, azokból pedig **több ízben is viaszozott írótablák kerültek elő.** Ezek a Kr. u. II. századból származnak, és a rajtuk olvasható írás a római kurzíva egyik **legkorábbi fennmaradt változata.** A táblák nagyrészt hármass viasztáblák, úgynevezett *triptychonok*, ami azt jelenti, hogy a táblák 2 oldalról viaszfelülettel befelé egymásra fordíthatók voltak. Bár egy részük a megtalálók kezén elkallódott, illetve a szakszerűtlen kezelés következtében leolvadt és olvashatatlaná vált, a fennmaradt leletek felbecsülhetetlen értékét a szaktudomány már a XIX. században felismerte, és az elolvasott szövegek publikálására is gondot fordított.

2.7. További különleges íráshordozók

A történelem során sűrűn használt íráshordozó anyagok fölött tartott szemle lezárásaként hangsúlyt érdemel, hogy **mindezekén kívül számos más természetű dolog is előfordult hasonló szerepben.** A Távol-Keleten jellemző volt a textíliák, elsősorban a selyem ilyen célú igénybe vétele, de máshonnan hozhatók fel példák arra is, hogy bambuszkéregre vagy éppen pálmalevéltre vittek fel írásjeleket. A középkori Oroszországban, Novgorod környékén hosszú időn keresztül nyírfakérget használták fel íráshordozóként. **Ezekből az elsőket 1951-ben találták meg** akkor rögtön **hozzávetőleg 500 darabot**, majd azután megindult az ilyen emlékek rendszeres gyűjtése. **Mára ezernél több darabjuk ismert, és azt**

is megállapította a kutatás, hogy használatuk az 1000 és 1400 közötti időszakban volt jellemző. Nagyon változatos tárgyú, gyakran rajzokat is tartalmazó információk kerültek rá elsősorban karcolással a nyírfaháncsból kihasított viszonylag kisméretű kéreglapocskákra. Előfordulnak közöttük üzleti tranzakciók bonyolításáról kiállított okmányok, fizetési meghagyások, vagyontárgyak leltári jegyzékbe foglalását tanúsító iratok, perek során felhasznált jogi iratok, miként iskolai feladatmegoldások, bizalmas természetű üzenetek, vagy éppen szerelmes levelek is. **Ezek a sajátos és egyedi jellegű írott források jó betekintést engednek a novgorodi városi társadalom mindennapjainak a világába.**

Forrás:

<https://mult-kor.hu/nyirfakereg-leveleken-olvashato-a-kozepekori-novgorodiak-elete-20141021>

Külön ki lehetne térni még a falakon megörökített szövegekre, vésetekre, vagy akár az ókortól velünk élő graffitikre (*graffito*). Utóbbiak sajátos kommunikációs formaként változatos felületre viteli technikákkal már az antikvitás urbánus kultúrájának részét alkották. A graffiti fogalom kifejezés tartalmának gyökerei azokig a sírok és romos épületek falain felbukkanó felfirkált rajzokig és feliratokig nyúlnak vissza, amilyenekkel esetenként a római katakombákban vagy Pompeiiben is találkozni lehet.

(A keresztényeket kigúnyoló ókori *graffito* a római Palatinus-dombról a Kr. u. III. századra tehető keletkezéssel.)

Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Alexamenosz-falfirka#Források>